

Հ. ԱԼԻՇԱՆ ՏԽՐՈՒՆԻՒՆ ՄԵՋ

(Շարունակութիւն, տես բազմազէպ 1927, էջ 146)

ԸՍՈՒՆԵՑԱԻ Թէ այն տխուր տրամադրութիւնը որ կը զգացուի Հ. Ալիշանի քով, մանաւանդ «Տխրունի»ի քերթուածներուն մէջ, արդիւնք է հոգեկան վիճակի մը՝ որով բանաստեղծին զգացումներու կեանքը չկարենալով արտայայտուիլ իր սիրազեղութեամբ ու թափով, կ'ամփոփուի ու կը մենանայ սրտին մէջ՝ ստեղծելով անբնականոն կացութիւն մը, արտադրող մուսլ զգացումներու և դառնակակիւծ վշտի:

«Տխրունի»ին մէջ կը նշմարուի ուրիշ տեսակ տխրութիւն մըն ալ, որ կը ծնանի ոչ թէ զգայական կեանքի չբացումէն՝ այլ իրական կեանքի կորուստին և ոչնչութեան զաղափարէն: Այս տխրութիւնը դուրսէն կու գայ մեր մէջ՝ էութիւննիս մթազնելու տեսակ մը հանդարտ թափածով ու ստեղծելով վիճակ մը՝ որ կը կարծես թէ մեզի այնքան անբնական չէ, մանաւանդ թէ ան մեզի կը ներկայանայ իբր մեր գոյութեան պահանջներէն մին: Հ. Ալիշան ալ սիրայօժար կը խորասուզուի այդ տխրութեան մէջ, վասն զի ան կից վախնալու պատճառներ չունի, ընդհակառակն ատիկա զինքը կրնար առաջնորդել աստուածային պայծառութեան. այս պատճառաւ անկէ ներշնչուած քնար-հրգութիւնն իր քով ինքնաբոլի և դիւրասահ նկարագիր մ'ունի, ինչպէս «Տէրունի»ի քերթուածներուն մէջ. կարծես իր ախորժած բանաստեղծութիւնն է:

Այս նոր տխուր տրամադրութիւնն իր նկարագրով նոյնն է Հ. Ալիշանի մէջ, ինչ որ կը հանդիպինք անկէ զգացուած միւս քերթողներուն քով: Խաղաղ ու համակամ թախիծ մըն է, արդիւնք աւելի մտքի խորհրդածութեան ու զաղափարական տեսութեան քան բուն սրտի յուզումներու յորդուի. ցաւ մը զոր կարելի է

անուանել նաև լուսաւոր ու շքեղ՝ ինչպէս է զաղափարը, ամենալիւր և տարածուն՝ ինչպէս է մահը. կարծես հաճելի ցաւ մըն ալ է՝ իմացականապէս, վասն զի կառուցուած է կեանքի անհատատուութեան վրայ՝ որ մեր գոյութեան հիմք կը կազմէ աշխարհիս մէջ: Եւ եթէ կրօնական լուստեսութեան յոյսերն ալ զուարթացնեն այդ տխրութիւնը, այն ատեն թախիծը երկնային գեղ մըն ալ կը ստանայ ու մարդուն կը յայտնուի նորափայլ լուսով որ կը շողացնէ բայց չի հմայեր, կը գեղեցկացնէ բայց զգալ չի տար:

Հ. Ալիշան՝ մահուան զաղափարէն ծագող այդ տխուր տրամադրութեան մէջ նոր յատկանիշ մըն ալ երևան կը հանէ, կարծես բուն հակազդելու համար այդ տխրութեան նիւթին, այսինքն կենսունակութեան զգացումը. մահուան զաղափարին մէջ ինք կը փնտրէ կեանքին, մեռնելուն մէջ ապրելուն: Տեսնուեցաւ թէ իր զգացումներու լիութենէն ու կեանքէն դիմաց մահուան և լուրթեան, որով հրաժարեցաւ իր քերթողի գոյութենէն ալ: Ընդհակառակն հիմայ, մահուան իրականութեան ու զաղափարին առջև կը դիմէ ապրելու և զգալու տենչին, բուն ուժգնութեամբ:

Այս հակազդեցութիւնը պէտք չէ զարմացնէ մեզ, եթէ դիտուի որ Հ. Ալիշան իսկապէս զգալու և ապրելու քնածին իղձերով անձն է, ու թէ զգայուն և անչափ գորովով պատալուն սիրտ մ'ունի՝ որ կ'ուզէ ամէնուն ծաւալիլ, ամէնուն բարեարելի, ամէնքը երջանկացնել: Եւ երբ մահը կ'ապականէ ու կ'ոչնչացնէ իր սիրոյն առարկաները, իր սէրը կը բոցավառի, հաղորդելու և շնչելու անոնց՝ մահուան աւերին փոխան՝ յոյս, կեանք և առուգութիւն:

Այս տրամադրութեան արդիւնք երկու

երկարաշունչ քերթուածներ կան «Տխրու-
նի»-ին մէջ, որոնք բարեբախտաբար կը
պատկանին նաև Ալիշանի քնարերգակ
գործունէութեան երկու տարբեր շրջան-
ներուն ալ¹։ մին սկզբնաւորութեան, իսկ
միւսը հասունութեան։ որով անոնք կը
մատնանշեն միանգամայն բանաստեղծին
արուեստին զարգացման սանդղամատերը,
ու այդ տխրութեան զեղանելու եղանակ-
ները։ Կ'արժէ տեսնել թէ աստիճան ինչպէս
կը ներկայացնեն մահուան զաղափարը։
Անորին շրջանին վերաբերող կտորն է
Մինհրան կամ Մայրախոհի խապան ման-
կան մոնպրիւն քերթուածը։ անոր մէջ հե-
ղինակը ընկերակիցներէն մէկուն մահը կ'ող-
բայ։ մահը սակայն առիթ առնուած է
երգելու ընկերային սէրը՝ որ ծաղկի պէս
բողբոջեր է գերեզմանի ստուերին վրայ։
արդէն անկից զատ ուրիշ գեղեցկութիւն
դժուարին է գտնել մեռելներու քաղաքի
մը մէջ։ մահը ուրեմն զինքն ատաղձնորդած
է կենսունակ զգացման մը՝ սիրոյ։ Բա-
նաստեղծը տակաւին քանրմէկամայ է
և ցոյց կու տայ սիրոյ՝ ինչպէս և մահուան
շատ պայծառ և անմեղունակ զգացում
մը՝ որ զինք չի խրտեցներ, մահաւանդ
թէ խանդավառ կը ձգուի անկէ։ Թերեւս
կարելի ալ ըլլայ այդ երկուքը իրարու
հետ փոխանակել, իբր համազօր իրեր,
քանի որ ինք մահուան մէջ սէրը կը նկա-
տէ ու կը զգայ, ինչպէս սիրոյ։ մէջ ալ
մահը։ Անշուշտ խորհրդածած ըլլալու է
թէ կեանքը՝ երկարելով, կրնայ աղանդել
ու խաթարել սիրոյ զգացումը և ինք նըշ-
մարած է մահը միակ միջոց՝ սէրը յա-
ւերժացնելու համար։ այս պատճառաւ
մահուան չէութեան առջև իր սէրն աւելի
հրդեհած ու ծաւալած է, ամբողջ կեանք
մ'արժեկու համար։

Մէջը կան նաև կսկիծի, յուսակտրու-
թեան, մահուան դէմ ցատումի և ըմբոս-
տացման ծայթեղումներ, բայց ասոնք վայր-
կենական են, գուցէ անգիտակցութեան
արդիւնք։ Ամենէն ընդհանուրն և տիրողը
գորովն է, գուրգուրանքն և սրտի զեղու-
մը, որ իր սիրականին կ'ընձեռն տեսակ
մը անմահութիւն, աւելի նիւթական՝ ուր-
ուագրուած դիմագծին վրայ։ անով Մին-
րան մահուան անկողինին մէջ ալ կը հա-
մակուի զարնան գեղով և թարմութեամբ։
Իսկ երբ քարեկամին դէմը կ'անհետա-
նայ՝ ծածկելով հողին մէջ, այն ատեն
տեսնելու է ծառացումը բանաստեղծին
զգացումներուն և սրտի թոխչեցներուն։ Այլ
ևս զերծ գինքը կաշկանդող վարանումի
կապերէն, Ալիշան կը պանայ դէպ ի գե-
րեզման՝ իր ընկերով, անկից ալ անսօր
կապոյտին մէջ՝ յիշատակներու հոգիաց-
ման, որ քերթողին երանաւայրը կ'ըլլայ։
Այս բոլոր խոյանքներուն մէջ կը զգա-
ցուի վեհ և ամբիժ հոգի մը, անփորձ
ներքին տազնապներու և խռովքի։ անգէտ
նոյն իսկ ցաւին յուզող էութեան։ վասն
զի ըստեցաւ թէ հոս ցաւը մահուան գա-
ղափարէն չէ որ կը ծնի անոր մէջ, այլ
սիրոյ զգացումէն և սիրոյ ցաւը՝ պատա-
նինքուն մէջ, ընդհանրապէս եթերային է՝
ինչպէս է սէրը, փափուկ և քաղցր՝ ինչ-
պէս է կեանքը։ Այսպէս, հակառակ լաց-
ուած մահուան քերթուածին մէջ թարմ
ու դալար շունչ մը կայ, առոյգ ու գողտր՝
ծաղկատի հասակի մը անդամներուն նման։

Երկրորդ շրջանին պատկանող կտորն
է Բիշատակ մահու և մեռելոցը, ծնունդ
տարբեր զաղափարի ու նաև լրացեալ
հասակի և արուեստի գործի։ Ալիշանի մէջ
ներշնչուած քերթուածները դիւրաւ կը
զգացուին, բայց ի ներքին վարկէն արտա-

1. Ալիշանի քերթողական գործունէութիւնը երեք շր-
ջանի կարելի է բաժնել։ Նախ 1840ի շրջանը, որ զեւ-
սկանակ մըն է, ազդեցութեան տակ դասական և տա-
ղալիքի ենդանակներու։ այս շրջանի գլխաւոր արտա-
դրութիւններն են «Մինհրան»-ը, «Բնունքի»-ն ևն։ Երկրորդ
կու գալ 1844ի շրջանը։ Հոս Ալիշան ցոյց կու տայ
նախկին խանդ և աւելն։ ներքին յոյզերն և կիրքերը աւելի

կը բուրդոյն և կը հրահալեն, ատենցէ փախելով կը
նետուի հոսքին զերկը։ այս շրջանէն են «Գեթսեմա-
նի»-ն, «Կուսականք»-ը, «Տերունիի միւս կտորները», «Յի-
շատակ մահու և մեռելոց»-ը։ Հուսկ կու գայ 1852ի
շրջանը, հասունութեան շրջան մը (Հայրունի հատրը
նկատի չեմ առնել հոս) որուն կը պատկանին «Տխրու-
նի»-ի գլխաւոր քերթուածները։

քին կազմուածքն ալ դժուարութեանց չի հանդիպիր. սովորեալ յանկերգները կ'առնէր ինքնաբերական, անիմաստ բառերը կը վերացուն, ածականներն իրենց դիրքին ու հարկին համեմատ կը դրուին. կը տեսնուի թէ Ալիշան իր խանդէն և աւիւնէն տարուեր է: Այսպէս է վերոյիշեալ կտորը: Հոս նիւթն ալ իր խորքին մէջ նոր ու ինքնատիպ առումով կը ներկայանայ. նորէն մահն է որ հեղինակը կ'երգէ, բայց տարբեր գաղափարականով: Մահը այլ ևս չ'արտայայտեր սիրոյ զգացումը, ինչպէս էր նախորդին մէջ, այլ ինքնին կեանքին և ապրելու ձկտումը՝ որ այս շրջանին Ալիշանի մէջ արծարծեր ու շեշտուեր է: Այս քերթուածէն կը տեսնենք որ հեղինակին համար մահը կորսնցուցեր է իր պայծառութիւնն և զեղը, նոյն իսկ գոյութիւն ունենալու իրաւունքն ալ, ինչպէս ունէր նախորդ կտորին մէջ, մթազնած ու բացասական բան մը դարձեր է, անտրամաբան ոչնչութիւն մը. վասն զի մինչդեռ նախորդին մէջ մահը ուղղակի կեանքի մերժում և անհետացում չէր, այլ բանաստեղծին կը ներկայանար իբր միջոց սէրը աստակացնելու և ընդարձակելու, սէրը որ կենսունակութիւն է. քնդհակառակն այս քերթուածին մէջ մահը համազօր կը դիտուի կեանքի չքացման և գոյութենէ հրաժարումի որով ան ալ կը կորսնցնէ իր նիւթական իմաստն ալ, այսինքն գոյութեան կերպի փոփոխութեան իմաստը, ինչ որ մեր բնածին զգացման հակառակ չէ, և կ'ըլլայ անէութեան վիճակ մը, ոչնչութեան գաղափարական: Նիւթական մահը պատկեր մը կը դառնայ բանաստեղծին՝ անդրադառնալու այսպէս կոչուած բնազանցական մահուան վրայ, ապրելու փափագին չքացման վրայ: Հ. Ալիշան՝ որ սովորական մահուան գաղափարին և իրականութեան առջև իթէ չտիրեց ալ զայն, բայց համակամ լացաւ, համբերեց, երբեմն զիմեց նաև անոր՝ սէրը հրդեհելու և յաւերժացնելու համար: Իմայ այդ գաղափարին առջև՝ որ իրեն կը ներկայանայ իբր պատկեր բոլորական ան-

էացումի, իր բանաստեղծի գիտակցութիւնը կը շրտնու, կ'ընդվզի և կ'ուզէ մաքառել մահուան դէմ, ջնջել զայն եթէ կարելի է: Եթէ կարենար գէթ պահ մը բոլոր մեռելներուն կենդանանալն ու յառնել տեսնել և զանոնք իր մահացուի ձայնով ողջունէր... մէկ վայրկեանի կեանքը յաւիտենականութեան կրնար առաջնորդել զանոնք, Այդ յաւերժական կեանքի շունչը ինք դուռ քերթուածին մէջ:

Հանգարտ նախերգանքէ մը վերջ, մահացուի կեանքի յեղյեղուկ վիճակին վրայ, որ կիսաւեր սեան մը պէս դեռ կանգուն է աւերակներու դաշտին մէջ, Հ. Ալիշան կամաց կամաց կը ծաւալէ իր շունչն ու կ'ընդարձակէ գրկելու իր գոգին մէջ բոլոր մեռելները: Անհուն տառապանք մ'ունի թէ անոնք ինչո՞ւ պիտի չըրարձարցնեն իրենց գոլովը մինչ շուրջներին մէկէ աւելի գարուններ նոր ծաղիկներ կը փրթնեցնեն. մեռելներու այս անարկու լուռութիւնն ու չգոյութիւնը կը զարհուրեցնէ զինքը: Կ'ուզէ իր անսպաս սէրը հեղուկ անոնց սրտերուն մէջ, լուալ անոնց աչքերը, կեանք շնչել, գէթ որ մը սփոփանք ունենալու համար. այսքան անհուն գործով զեղուն է բանաստեղծին սիրտը, կը յիշեմ Լամարդինի Առաջին Մտածութիւններէն քերթուած մը, ուր կ'ողջունուի մահը իբր երկնաւոր ազատարար մը՝ որ եղծանելու տեղ կը կենդանացնէ, մեռնելու տեղ կը յարուցանէ իր անտես լոյսին զօրութեամբ: Ալիշանի քով մահը յոփոքեան վերջնակէտն է, բոթազոյժ լուութեան համար աւաչք. և Ալիշան այդ աւաչքը սրտին մէջ՝ կը մերձեցայ անկենդան դաշտին, բանալու մեռելութեանց պատեանը, այն զօրութեամբ՝ թէ մահացուները պիտի ունենդրեն մահացուի մը ձայնին՝ իբր իրենց եղբոր մը. մահացուին ցաւը մահացուն միայն կը զգայ: Լամարդին իր տողերուն մէջ դրեր է երկնազուարթ գեղ մը, անօր, հոգեկան, գրեթէ. անզգալի: Ալիշանի տողերը բուն մարդկային են, հոգէ և արիւնէ զանգուած, բայց մէջի կեանքն և շունչը տիեզերական են, նման

բնութեան շունչին, անհուն բեղունութեամբ ոգևորելու ամէն ինչ՝ նոյն իսկ մահն և ոչինչը: Այսպէս այդ կտորը զեղեցիկ ճերթուածներէն եղած է համամարդկային բանաստեղծութեան:

*
* *

Հ. Ալիշանի բանաստեղծութիւնը արդիւնք է երկու բանի. ժառանգականութեան ու զգայականութեան:

Ալիշան ստացած է ընդարձակ ժառանգութիւն մը իրմէ նախորդ դասական գրականութենէն, ամենէն շատ Նարեկէն, ժառանգութիւն մը՝ որ իրեն համար մտածելակերպի ու գործելակերպի փոխուած է բոլորովին: Այս ժառանգութեան համեմատ աւելի քիչ կը զգայ և աւելի նուազ կը բորբոքի. աւելի շատ կը տաղաշափէ, կը դարբնէ ու կը զրազի բառերով և անոնց դաշնակութեամբ: Ասիկա կը զգացուի ամենէն շատ իր գրական գործունէութեան սկզբնաւորութեան արդիւնք ճերթուածներուն և պարագայական ոտանաւորներուն մէջ. բայց իր լուսագոյն կտորներին ալ՝ զերծ չեն մնացած ատկէ. իրը պարզ օրինակ, կարելի է յիշել Հոսիս Խան առ ողին նոսրագահ՝ հեղինակին զեղեցիկագոյն կտորներէն մին, բայց այդ պատճառաւ անհասարար ճերթուած մնացած՝ գրական տեսակէտով, իր նկարագրական բանաստեղծութեանց մէջ ամէն բան տեսողական ներկայացում է. այս ներկայացումն ունի վերլուծման արուեստ մըն ալ, բայց ընդհանուր վերլուծում մըն է, առանց գոյնի, առանց փայլի և ցայտունութեան. աւելի պարզ թուարկում մըն է: Քնարերգակ բանաստեղծութիւնը կը նկատէ մարդկային կեանքը խանդի պատրանքին տակ. ընդհակառակն Ալիշանի ժառանգութենէ ստացած ճնարերգութիւնը խանդ չունի, յուզուիլ չունի, կեանք չունի. շքեղ՝ բայց մեղմլատիպ պատկեր մըն է, նման հիւսիսայգերու. և սակայն ստէպ այդ մեղմութեան մէջ ալ իր ճնարերգութիւնը՝ մանաւանդ «Բնունի»ին մէջ, գեղ մ'ունի

որ կը հմայէ զմեզ, նման ամբան այն գաղջ գիշերներուն՝ ուր ոչ կեանք կայ և ոչ շարժում. այնու հանդերձ կը հմայուինք անկից, անշարժութեան ճնարերգութիւնն է:

Նրբ զգայականութիւնը երևան կու գայ՝ կը ստեղծէ բանաստեղծ Ալիշանը, Այս Ալիշանին նկարագրողն է զեղեցիկին առջև խանդավառուելու և զգացուելու կարողութիւնը. իր հոգին կարող կ'ըլլայ յուզուելու իրերու զաղցրութեան կամ վնասութեան առջև, բնութեան կամ մարդոց ջօշափման ատեն. եթէ սրտի աղբիւրն ալ չորնայ և չկարենայ իրապէս կրել կամ զգալ, տակաւին երևակայութեան մէջ կը յղանայ այն զգայական վայրկեանը: Յետոյ իր հոգին՝ խառնուածքով նուազ հաղորդական, աւելի խոր կը զգայ վառ գի, հոգեբանական օրէնքի մը համեմատ, որքան զգացում խոր ըլլայ այնքան նուազ կը ձկտինք զեղանելու: Ասկից է այդ տեսակ մը ամօթխածութիւնը, այդ քօղարկեալ պահպանողականութիւնը՝ զոր իր ցով կը նշմարենք. կը կարծէ թէ սիրտն ինքզինք միայն պիտի ունենայ իր զգացումներուն հանդիսատես: Այս բոլորը արդիւնք են նախ իր ներքին յօրինուածքին, բայց ամենէն աւելի միջավայրին, կեանքին փորձառութեան, Բուն ենթակայական ճնարերգութիւնը իր ճերթողի կեանքին չորբորդ տարին է որ կը յայտնուի. պանդիտութեան ժամանակամիջոցին է որ բնութիւնը կը կորսնցնէ իր ներկայացողական նշանակութիւնը և կրական կը դառնայ. հոն՝ այդ միայնութեան ատեն է միանգամայն որ կամաց կամաց կ'անհետանայ իր մէջ աշխարհիս արտաքին գոյութիւնը և բոլոր գօրութիւնները կը կեղերոնանան իր եսին շուրջ. իր հոգին սակայն այնքան զօրաւոր ըլլալու չէ տուելու համար այդ զգայականութեան թափին, որ անմիջապէս կը քաշուի բանաստեղծի կեանքէն, ինչպէս տեսանք:

Այս զգայականութիւնը ստեղծած է արուեստ մըն ալ ուր կան բանաստեղծութեան բոլոր տարրերը. բնութեան ընդար-

ձակ երևոյթները կեանք առած, խանդավառման զօրութիւն, ծաղկում պատկերներու՝ ինքնարժեքի և բնական, ամէն տեսակ զգացողութեանց բաղադրութիւն, ամենէն շատ սակայն սրտի բարախում և յուզում, սիրոյ արտազերում, խռովքի ու տաքնապի վշտակոծ կակիծներ: Ո՛հն ալ կը յայտնէ հոգիի այս վրդովումները. բեկրեկուած ո՞՞մ մըն է, կարծես միութիւն չունի, զգացումներու ժայթքումի արդիւնք է. ուժեղ՝ առանց ճիգի, հոսող, ընդվզող և երգող, մայլ գոյներով, ճկուն՝ բայց խիստ Պարբերութիւնը երկար՝ բայց կտրատուած ենթարկումներով, որոնք սակայն կը շու-

թափեն, շարժումը ուժովցնելու և աւելցնելու համար: Դերդաշնակութիւնը առաջ կու գայ բառերու մերձեցումէն, առանց փնտրուած և աշխատուած ըլլալու, աւելի կը զգացուի քան թէ կը լսուի, այսպէս զրելու համար կանոններ չկան, ինչպէս չկան խանդ և զգացում ունենալու համար: Եթէ Հ. Ալիշան ուզէր, տոկալ զգայականութեան թափին, եթէ զարգացնէր անկէ զոյացող արուեստը, մենք կ'ունենայինք բնարեքութիւն մը աւելի համաժաւալ, աւելի համահասար և աւելի գեղեցկագիտական:

Հ. Կ. ՔԱՊԱՐԱՆՍ

ԱՍԼԵԻՍԷ

Կ. ՊՈԼՍԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐԸ

Մօրիս Բիգոր Revue Mondiale 22 թիւին մէջ կը խօսի Կ. Պոլսի թանգարաններուն վրայ, որու սրահներէն շատեր տակաւին փակ են հանրութեան: Ինք աս կայն շնորհիւ Հալիլ Պէյի՝ ընդհանուր վերահսկողին ազնուութեան, կրցեր է այցելել, սքանչանալ ցուցադրուած թանկագին զանձերուն վրայ և իր տպաւորութիւններն արտայայտել այդ թերթին մէջ: Երախագութէն վերջ՝ ուր զետեղուած են Ասորեստանի արուեստին պատկանող պոքրիւք շիրմարկղներ, ինչպէս նաև տորական, յոնիական և կորնթեան սիւններ խոյակներով հանգեքձ, այցելուն կ'անցնի Զինի-Քիօն՝ ուր իսլամ արուեստի շքեղ ու հետաքրքրական հաւաքածոներ ցուցադրուած են:

Այցելուին ուշադրութիւնը կը գրաւեն որմերու վրայ ազուցուած մայրիկեմ ապակիները, հիմակ ալ անմասնելի խիտ կապոյտ գոյնով թուրք և պարսկական դրուագուած ու յարգի քարերով պնտուած զինուորական սաղաւարտներ, որ իսլամ նշանաւոր պետական անձերու պատկա-

նած են: Սրահ մը ամբողջովին նուիրուած է նուրբ աշխատուած և զարդանկարուած յախճապակիներու. ուշադրութիւնդ կը գրաւէ նաև սպիտակ կնէ աղբիւրակ մը՝ խնձարէ խորքով, որ ճաշակի և աշխատանքի փոքրիկ զարմանալիք մըն է, մանրաքանդակի գլուխ գործոց մը:

Աւելի երկար և լուրջ այցելութիւն կը պահանջէ նախկին Գեղարուեստից դպրոցը, ուր հաւաքուած են ասորա-բարեւական ու հեթանոս հնութիւններն, ինչպէս նաև քարէ յուշարձաններ՝ հարթաքանդակ, արձան, կոթող, որոնք Արեւելի հին ժողովուրդներու կը պատկանին:

Այս բաժնին մէջ ինծի տաջնորդեց Էատ Պէյ, յայտնի ասորագէտը: Երախագութիւն մէջ մարդ կը հիանայ բազմաթիւ արձանազրութեանց վրայ՝ որ կը խօսին Ասորեստանի պետութեան վրայ՝ սկզբնաւորութենէն մինչև անկումը. յետոյ անցնելով ուրիշ սրահներ՝ որ դեռ կարգադրուելու վրայ են, տեսայ թանկագին զանձեր՝ ճոխ հետքեր այդ հին ու նորացեալ քաղաքակրթութեան. մարդ լի յար-